

Katarzyna Bartosik

KULTURA PEDAGOGICZNA A PROCESY KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Pojęcie kultury pedagogicznej wchodzi w skład podstawowych terminów pedagogiki, a przede wszystkim jej głównej dyscypliny, którą jest pedagogika ogólna.

Kultura jest bardzo istotna w procesach kształcenia i wychowania. W dobie obecnej, w dobie klarowania się nowych systemów wartości, w dobie pojmowania edukacji jako wartości demokratycznej, w czasie przewartościowywania się paradygmatów pedagogicznych, w okresie kiedy do nauk pedagogicznych wchodzi nowe pojęcia, w dobie szybko zmieniającej się rzeczywistości, odradza się – jak pisze W. Prokopiuk – „koncepcja rozwoju osobowości oparta na jedności idei, sensów i wartości przyrodniczych, społecznych, kulturowych, indywidualno-osobistych”¹. Nie sposób więc w takiej rzeczywistości zapominać o wpływie ogólnie pojmowanej kultury na proces dydaktyczny, na proces kształcenia, wychowanie i samokształtowanie człowieka, na wszystkie procesy związane z dialogiem człowieka z kulturą jako jej twórcą i odbiorcą.

Współczesny człowiek żyje niejako na pograniczu kultur, cywilizacji, na rozdrożu, w okresie kultury ponowoczesności. Uwidacznia się jednocześnie chęć poszczególnych narodów do zachowywania własnej odrębności kulturowej. W takiej sytuacji, w dobie globalizacji, współdziałanie z innymi wymaga od jednostki umiejętnego prowadzenia dialogu, tolerancji, zrozumienia i szacunku do odrębności tożsamości drugiego człowieka.

Obecnie nie sposób sobie wyobrazić edukacji nieuwzględniającej zarówno wartości kulturowych, jak i umiejętności prowadzenia dialogu, przygotowującej do godnego, wartościowego życia, do poszanowania godności drugiego człowieka, do kształtowania własnej tożsamości, edukacji związanej z kulturą współżycia.

To właśnie dzisiaj umiejętność prowadzenia dialogu jest bardzo ważną jakością osobowości człowieka, a w szczególności nauczyciela-wychowawcy, którego zadaniem powinno być przekazanie tej umiejętności swoim wychowankom. To właśnie ta umiejętność świadczy, między innymi, o poziomie jego kultury pedagogicznej, która

¹ W. Prokopiuk, *Kultura pedagogiczna jako wartość społeczna i indywidualna*. W: *Kultura współczesna a wychowanie człowieka*, red. D. Kubinowski, Oficyna Wydawnicza VERBA, Lublin 2006, s. 347.

wpływa znacząco na proces kształcenia i wychowanie, ale też proces kształcenia przyszłych nauczycieli i pedagogów wpływa na ich poziom kultury pedagogicznej.

Przez proces kształcenia rozumiem, za W. Okoniem, „uporządkowany w czasie ciąg zdarzeń obejmujący takie czynności nauczycieli i uczniów, ukierunkowane przez odpowiedni dobór celów i treści oraz uwzględniający takie warunki i środki, jakie służą wywołaniu pożądanых zmian w uczniach”². Proces kształcenia to zatem nie tylko „nauczanie i uczenie się, a także coś więcej: kształtowanie wychowanka przy jego własnym podmiotowym udziale, realizowanie w jego osobowości jakiś celowych zmian”³. U jego podstaw leżą zawsze jakieś założenia teoretyczne, które znajdują odbicie w postawach dydaktycznych nauczycieli. Proces ten jest sekwencją celowych czynności zarówno nauczycieli, jak i uczniów. Musi mieć więc na uwadze cele kształcenia i wykorzystywane metody i środki. Możemy traktować go także jako zespół zdarzeń związanych z czynnościami nauczycieli i uczniów, pod których wpływem dokonuje się ukierunkowana zmiana. Wincenty Okoń pisze, że treść zdarzeń, które składają się na proces kształcenia, obejmuje zarówno nauczycieli, jak i uczniów oraz treści kształcenia, a także całe środowisko dydaktyczno-wychowawcze, czyli warunki materialne szkoły, lokalizację, środki dydaktyczne, czas zajęć, panującą atmosferę. Píše również, że proces kształcenia rozumiany jako sekwencja zdarzeń zawiera kierowanie (nauczanie), uczenie się, dojrzewanie i rozwój.

Proces wychowania z kolei pojmuję – również za W. Okoniem – jako

system czynności wychowawców (nauczycieli, rodziców i in.) i wychowanków, umożliwiający wychowankom zmienianie się w pożądanym kierunku, a więc kształtowanie i przekształcanie wiedzy o świecie, uczuć, przekonań i postaw społecznych, moralnych, estetycznych, kształtowanie woli i charakteru oraz wszechstronne rozwijanie osobowości⁴.

Kultura pedagogiczna jest ściśle powiązana zarówno z procesem kształcenia, jak i procesem wychowania. Wpływa ona znacząco na te procesy, ale i te procesy wpływają na jej poziom. Pojęcie kultury pedagogicznej, chociaż nie tak bardzo popularne jak inne pojęcia pedagogiczne, niedefiniowane przez niektórych autorów i redaktorów encyklopedii i słowników pedagogicznych, ma w dzisiejszej, nowoczesnej edukacji ogromne znaczenie. Kultura pedagogiczna, podobnie jak i kultura w ogóle, może być różnie pojmowana.

M. Winiarski w *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku* definiuje kulturę pedagogiczną jako „spójny zestaw zinternalizowanych przez jednostkę, grupę społeczną, społeczność postaw pedagogicznych (wychowawczych i opiekuńczo-wychowawczych)”⁵.

Czesław Banach powołuje się z kolei na definicję kultury pedagogicznej W. Okonia, twierdząc, że jest to dziedzina kultury, która jest związana ze sprawami wy-

² W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, PWN, Warszawa 1987, s. 141.

³ Tamże, s. 137.

⁴ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, wyd. 4 uzup. i popr., Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004, s. 329.

⁵ M. Winiarski, *Kultura pedagogiczna*. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 2 G–Ł, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 973.

chowania i oświaty. Wymienia elementy składowe kultury pedagogicznej, takie jak: ogół urządzeń wychowawczo-oświatowych, piśmiennictwo pedagogiczne, postawy i przekonania pedagogów, wychowawców i całego społeczeństwa⁶. Autor pisze także, że kultura pedagogiczna związana jest z zasadami naukowej i pedagogiczno-psychologicznej teorii organizacji pracy. Ma więc wiele cech wspólnych z kulturą pracy wynikających właśnie z zasad naukowej teorii organizacji pracy. Podobnie jak kultura pracy wyraża ona także stopień doskonałości organizacji procesów pracy, umiejętności i sposobów ich projektowania, organizację i opanowywanie poszczególnych pożądanых sprawności i umiejętności. Zdaniem Cz. Banacha kultura pedagogiczna wiąże się również z rozwojem intelektualnym, moralnym i chęcią do podnoszenia własnych kwalifikacji, do samorozwoju zawodowego, a także z wysokim poziomem stosunków międzyludzkich.

Banach pisze ponadto, że kultura pedagogiczna przejawia się w takich płaszczyznach, jak diagnoza, projektowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej, sposób i sprawiedliwe ocenianie skuteczności działań i prawidłowa ocena niepowodzeń, rozwój samorządności i demokracji życia szkoły i w końcu umiejętność bycia dawcą i biorcą.

Już w przypadku analizy wyżej przytoczonych definicji można dostrzec związki kultury pedagogicznej z procesami kształcenia i wychowania. Mowa jest tutaj chociażby o postawach wychowawczych, a także o przekonaniach wychowawczych bądź też wychowawczo-opiekuńczych, o płaszczyznach jej przejawiania się, które też są ściśle związane z owymi procesami oraz o wartościach, o jej związkach z wiedzą naukową, ale także z rozwojem intelektualnym (za który odpowiedzialny jest w głównej mierze proces kształcenia) i moralnym (za który odpowiedzialny jest proces wychowania).

Szczepański definiuje kulturę pedagogiczną jako system wartości wychowawczych oraz jako zespół cech osobowości ludzi wywierających wpływ na kształtowanie zachowań innych. W pierwszym przypadku kultura pedagogiczna składa się z dyrektyw, reguł postępowania wszystkich ludzi w sytuacjach łączących się z wywieraniem wpływu na zachowanie innych, jest ona wtedy związana z kulturą systemu edukacyjnego, który jest konstruktem intencjonalnym, strukturalizowanym; w drugim – z kulturą pedagogiczną jednostek, które to kreują system wychowawczy i są wskaźnikami poziomu jego (systemu wychowawczego) kultury pedagogicznej. W tym przypadku

kultura pedagogiczna jakiegoś człowieka, to coś podobnego jak jego kultura umysłowa czy estetyczna, czyli pewien zestaw poglądów, wiedzy, przekonań, postaw i stałych skłonności do działania zgodnego z tymi postawami i przekonaniami⁷.

Jeszcze inną definicję kultury pedagogicznej podaje J. Maciaszkowa, która definiuje ją jako wartości, normy i sposoby zachowania się wynikające ze świadomości celów wychowania, z posiadanej wiedzy o wychowaniu. Poziom kultury pedago-

⁶ Por. Cz. Banach, *Kultura pedagogiczna – składową częścią procesu uspołeczniania edukacji*, „Nowa Szkoła” 1991, nr 1, s. 267.

⁷ J. Szczepański, *Upowszechnianie kultury pedagogicznej a rozwój społeczeństwa socjalistycznego*, „Oświata Dorosłych” 1978, nr 9, s. 450.

gicznej można, zdaniem autorki, poznać po umiejętności odpowiedniego reagowania w konkretnych sytuacjach wychowawczych. I tu także widać ścisły związek tej kultury z procesem wychowania. Podstawową wartością kultury pedagogicznej jest tutaj dobro drugiego człowieka, a jej elementami składowymi są: wiedza i świadomość celów wychowania, emocjonalny i życzliwy stosunek do innych ludzi oraz umiejętność działania zgodnego z interesem drugiego człowieka⁸.

W nauce ogólnie, a w pedagogice w szczególności, trudno o jednolitą definicję pojęcia kultury, co za tym idzie – trudno też o jednolite podejście do pojęcia „kultura pedagogiczna”. Na przykładzie definicji J. Szczepańskiego oraz J. Maciaszkowej nietrudno zauważyć, że sposobów ujmowania kultury pedagogicznej może być wiele. Możemy mieć do czynienia podejściem niewartościującym – jak w przypadku J. Szczepańskiego – gdzie w zakres tej kultury włączony jest ogół zachowań mających na celu kształtowanie osobowości innych ludzi, lub wartościującym – jak w wypadku definicji J. Maciaszkowej – gdzie w zakres kultury pedagogicznej włączone są zachowania zgodne z celami, ideami wychowania oraz z pedagogiczną wiedzą naukową. Analizując kilka wyżej przytoczonych definicji kultury pedagogicznej, możemy zauważyć, że bez względu na to, którą z nich przyjmujemy, kultura pedagogiczna i tak zawsze będzie bardzo mocno związana zarówno z procesem wychowania, jak i z procesem kształcenia.

O kulturze pedagogicznej pisała także Irena Jundziłł. Według niej jest to proces, rodzaj kultury zachowania, która ujawnia się w uświadamieniu celów wychowania, zdobywaniu wiedzy o wychowaniu, poczuciu odpowiedzialności za wychowanków, wrażliwości na sprawy dotyczące dzieci i młodzieży. Kultura pedagogiczna jest swoistą postawą człowieka zawierającą element poznawczy, emocjonalny i motywacyjno-działaniowy. Składnik intelektualny kultury pedagogicznej jest związany z wiedzą o dziecku (jego rozwoju umysłowym, moralnym, estetycznym, fizycznym) i sposobach kierowania jego rozwojem, ze znajomością praw rozwojowych, wiedzą o psychice wychowanka, o jego indywidualnych cechach charakteru. Element emocjonalny wiąże się z umiejętnym wnikaniem w psychikę wychowanka, z próbą zrozumienia jego emocji, przyczyn trudności, kłopotów. Element motywacyjno-działaniowy z kolei związany jest z oddziaływaniami wychowawczymi na wychowanka. Łączy się on m.in. ze sposobami kierowania rozwojem wychowanków, z systemem nagród i kar, z organizacją środowiska wychowawczego⁹.

Kultura pedagogiczna związana jest z prawidłowym oddziaływaniem zarówno na dzieci i młodzież, jak i dorosłych. Kultura pedagogiczna może być rozumiana, zdaniem I. Jundziłł, jako kultura jednostki bądź też jako kultura społeczeństwa. Ta pierwsza zależna jest od wykształcenia, poglądów i przekonań jednostki, od pełnionych przez nią funkcji społecznych. Na nią składają się m.in.: osobiste wzory postępowania, metody działania, wytwory działalności poszczególnych jednostek, świadomość własnej roli wychowawczej, życzliwość w stosunku do wychowanka, umiejętność organizowania sytuacji wychowawczej. I. Jundziłł przyjmuje, że kultura

⁸ Por. J. Maciaszkowa, *Kultura pedagogiczna*. W: *Pedagogika opiekuńcza*, WSiP, Warszawa 1977.

⁹ Por. I. Jundziłł, *Kultura pedagogiczna społeczeństwa*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1977, nr 1.

pedagogiczna społeczeństwa jest związana z kulturą zbiorowości. Powołując się na J. Szczepańskiego, twierdzi, że kultura zbiorowości jest ogółem wytworów wartości, sposobów zachowania się przyjętych przez określoną grupę społeczną i uznawanych przez nią za ważną dla jej członków, wyznaczającą pewne normy zachowania¹⁰.

Charakteryzując kulturę pedagogiczną, I. Jundziłł definiuje jej podstawowe modele, takie jak: kultura pedagogiczna rodziców, kultura pedagogiczna nauczycieli i wychowawców, kultura pedagogiczna wychowawców ludzi dorosłych, kultura pedagogiczna kierowników zakładów pracy, kultura pedagogiczna ludzi dorosłych niezwiązanych bezpośrednio z pracą wychowawczą oraz kultura pedagogiczna młodzieży względem kolegów i koleżanek.

Jej zdaniem w modelu kultury pedagogicznej rodziców dominuje element emocjonalny, jakim jest miłość do dzieci. W tym przypadku kultura pedagogiczna zależy od ogólnej kultury rodziców oraz od stopnia uświadomienia sobie przez nich własnej roli wychowawczej.

Drugi model kultury pedagogicznej stworzony jest dla potrzeb zawodowych wychowawców. Następuje tutaj przewaga elementów poznawczych nad pozostałymi. Kultura pedagogiczna związana jest tutaj z autorytetem i życzliwością wobec wychowanków, umiejętnościami organizacyjnymi i przejawia się zarówno w kontaktach z dziećmi, jak i ich rodzicami oraz w kontaktach interpersonalnych w ogóle.

Zdaniem I. Jundziłł, kolejny model – kultura pedagogiczna wychowawców ludzi dorosłych – powinien być rozpatrywany w aspekcie kultury pedagogicznej nauczycieli oraz kultury pedagogicznej, jaka ma zostać wykształcona w uczniach. Model ten związany jest ze szczególną znajomością ludzkiej psychiki oraz ze znajomością środowiska, w jakim żyje wychowanek, ze znajomością problemów, z którymi się boryka.

Z wiedzą dotyczącą warunków życia osób zatrudnionych w danym zakładzie pracy, z umiejętnością odpowiedniego kierowania zespołem, z pozytywnym oddziaływaniem mającym wpływ na motywację, na stosunek do wykonywanych zadań związany jest następny model kultury pedagogicznej, wyróżniony przez I. Jundziłł, jakim jest kultura pedagogiczna kierowników zakładów pracy.

Autorka twierdzi także, że osoby niezwiązane bezpośrednio z pracą wychowawczą powinny przejawiać chociażby minimum kultury pedagogicznej. Dodaje, że osoby postronne spotykają się z młodzieżą chociażby w środkach masowej komunikacji i nie powinny w związku z tym dawać złego przykładu ani też nie powinny być obojętne na przejawy niewłaściwego zachowania u innych osób. I. Jundziłł uważa, że:

Od każdego dorosłego człowieka wymagana jest pewna doza kultury pedagogicznej, wyrażającej się zainteresowaniem dziećmi i młodzieżą, rozumieniem wzoru wychowawczego, a także poczuciem współodpowiedzialności za młode pokolenie¹¹.

Ostatnim modelem kultury pedagogicznej wyszczególnionym przez I. Jundziłł jest kultura pedagogiczna młodzieży względem kolegów i koleżanek. Autorka odwołuje się tutaj do stwierdzenia, że młodzież w miarę swojego rozwoju może stawać

¹⁰ Tamże, s. 24–26.

¹¹ I. Jundziłł, *Kultura pedagogiczna...*, s. 32.

się podmiotem wychowującym samą siebie, że może wywierać ogromny wpływ na swoich rówieśników i wpływ ten może być zarówno pozytywny, jak i negatywny. Zostaje tutaj zwrócona uwaga na to, że młodzież powinna aktywnie uczestniczyć w procesie wychowania, należy więc zaznajomić ją z celami wychowania i zachęcić do pracy nad samą sobą, do pracy wychowawczej. Jednym słowem u młodzieży można kształcić niektóre elementy kultury pedagogicznej.

Według M. Śmiałek kultura pedagogiczna to rodzaj kultury przejawiający się m.in. w rozumieniu przez daną jednostkę celów wychowania, w zdobywaniu przez nią wiedzy o procesach dydaktyczno-wychowawczych, w poczuciu odpowiedzialności zarówno za własny rozwój, jak i za oddziaływania wychowawcze na innych. Kulturową pedagogiczną rozumie on jako rodzaj kultury ogólnej, jako „niezwykle ważny czynnik wpływający na realizację procesu dydaktyczno-wychowawczego”¹². Zawiera ona elementy behawioralne, intelektualne i emocjonalne, a w jej skład wchodzi: „cele wychowania, stosowane metody i sposoby w oddziaływaniu na osobowość wychowanka zgodnie z uznawanymi wartościami oraz instytucje wychowawcze i wytwory materialne pozwalające na realizację tych celów”¹³.

S. Kawula definiuje z kolei „wzorzec kultury pedagogicznej społeczeństwa”, zaznaczając, że dorośli, nie tylko rodzice, powinni być świadomi swojej roli wychowawczej, powinni akceptować, urzeczywistniać przyjęte i propagowane przez społeczeństwo wzorce wychowania, wykazywać znajomość praw, właściwości rozwoju fizycznego i psychicznego człowieka w różnych fazach życia, powinni pamiętać o tym, że wszystkie interakcje społeczne mają sens wychowawczy, powinni stosować uznane społecznie cele wychowania i przyjęte modele stosunków wychowawczych, powinni być świadomi znaczenia kształcenia i wychowania młodego pokolenia, analizować, śledzić rezultaty swojej pracy wychowawczej w stosunku do społecznie przyjętych celów i wzorów edukacyjnych, dążyć do doskonalenia swoich metod pracy oraz poszukiwać nowych, skuteczniejszych środków oddziaływań wychowawczych.

Autor ten opracowuje normatywny, kompleksowy wzorzec kultury pedagogicznej¹⁴.

Na szczególną uwagę zasługuje – moim zdaniem – stosunek W. Prokopiuka do problematyki współcześnie rozumianej kultury pedagogicznej. W swoich artykułach pisze on, że kultura pedagogiczna

jest częścią ogólnoludzkiej i narodowej kultury duchowej, systemem, w którym najbardziej zobiektywizowały się ideowe i materialne wartości edukacji (wychowania), a także sposoby działalności twórczej w dziale „obsługi” historycznej zmiany pokoleń, socjalizacji jednostek i praktycznej realizacji procesów pedagogicznych, płaszczyzną społeczną,

¹² M. Śmiałek, *Kultura pedagogiczna w procesie kształcenia*. W: *Kultura pedagogiczna w procesie kształcenia. Teoria i praktyka*, red. M. Śmiałek, M. Marcinkowski, Sekcja Wydawnicza Oddziału Kształcenia WSO im. Stefana Czarnieckiego w Poznaniu, Poznań 1997, s. 8.

¹³ Tamże, s. 8.

¹⁴ Por. S. Kawula, *Kultura pedagogiczna rodziców jako czynnik stymulacji rozwoju i wychowania młodego pokolenia*. W: S. Kawula, J. Brągiel, A. Janke, *Pedagogika Rodziny. Obszary i panorama problematyki*, wydanie 2 uzupeł., Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.

sposobem zachowania międzypokoleniowych, międzyludzkich (w tym także wewnątrzrodzinnych) relacji i przekazu doświadczeń pedagogicznych; sferą działalności profesjonalnej, w zakresie której mieszczą się wymogi i oczekiwania społeczne, zasadą identyfikacji zawodowej nauczycieli – pedagogów i tworzenia przez nich kulturowych wzorów życia i praktyki pedagogicznej, niepowtarzalnym typem cech osobistych (osobowościowych) nauczycieli – wychowawców, rodziców i innych podmiotów funkcjonujących we współczesnej przestrzeni pedagogicznej¹⁵.

W. Prokopiuk zwraca uwagę, że kultura pedagogiczna jest związana z rodzajami, formami i poziomami ludzkiej świadomości. Zdaniem tego autora, kultura pedagogiczna powinna być powiązana z programem historycznego dziedziczenia ideału społeczno-pedagogicznego, z formami i metodami służącymi do jego osiągnięcia, z jej podmiotami oraz z przestrzenią pedagogiczną¹⁶. Píše on także, że kulturę pedagogiczną można traktować: 1) jako system wartości regulujących działalność pedagogiczną – jest to podejście aksjologiczne, 2) jako przesłankę, cel, sposób, rezultat, kryterium oceny lub też instrument działalności pedagogicznej – jest to podejście działaniowe oraz 3) jako skoncentrowany stan osobowości pedagoga – podejście indywidualistyczne, korespondujące z edukacją personalistyczną. To ostatnie podejście związane jest

(...) z humanistycznym typem kultury pedagogicznej, u podstaw której leży teza o całościowym charakterze rzeczywistości pedagogicznej jako środowiska kulturotwórczego, w którym rozwój osobowości podmiotów (zwłaszcza dzieci i młodzieży) jest wartością najwyższą¹⁷.

W myśl tego autora, kultura pedagogiczna ma przyczynić się do powstania modelu „osobowości człowieka zdolnego do samorealizacji w nowych, demokratycznych warunkach życia społecznego”¹⁸.

Można więc zauważyć, że znaczeń terminu „kultura pedagogiczna” jest wiele. Różni autorzy odmiennie ją definiują, charakteryzują. Każdy z nich, mimo że niektórzy kulturę pedagogiczną odnoszą do kształcenia i wychowania w różnych ideologiach, nawet nieistniejących już systemów społecznych, podkreśla jej ogromne znaczenie w tych procesach. Pojęcie kultury pedagogicznej może się odnosić do instytucji, grup społecznych a także pojedynczych jednostek. Na procesy kształcenia i wychowania ma przede wszystkim wpływ kultura pedagogiczna instytucji, jaką jest szkoła, a także kultura pedagogiczna osób szczególnie za te procesy odpowiedzialnych, czyli nauczycieli i rodziców. W związku z tym w dalszej części rozwijam wątek kultury pedagogicznej w procesach kształcenia i wychowania, koncentrując uwagę na kulturze pedagogicznej szkoły, na kulturze pedagogicznej nauczycieli i na kulturze pedagogicznej rodziców.

Kultura pedagogiczna szkoły jako instytucji edukacyjnej wywiera wpływ na podmioty biorące udział w procesie kształcenia i procesie wychowania. Jan Szczepański, odnosząc się do swojej definicji kultury pedagogicznej jako systemu wy-

¹⁵ W. Prokopiuk, *Kultura pedagogiczna...*, s. 349.

¹⁶ Por. tamże, s. 349–350.

¹⁷ Tamże, s. 351.

¹⁸ Tamże, s. 350.

chowawczego, definiował kulturę pedagogiczną systemu szkolnego, jako składającą się z teorii pedagogicznych, psychologicznych, socjologicznych tworzących spójny system. Jego zdaniem, do tak zdefiniowanej szkolnej kultury pedagogicznej wchodzi teoria i dyrektywy dydaktyki, poglądy i doświadczenia praktyczne nauczycieli, system wartości określający cele kształcenia i wychowania wpajany wychowankom oraz warunkujący ideał wychowawczy. W skład kultury pedagogicznej szkoły wliczyć należy także elementy, które są wnoszone do niej przez jednostki w niej się znajdujące, między innymi: postawy nauczycieli, ich przekonania, uznawane i wpajane wartości. Kultura pedagogiczna szkoły, zdaniem J. Szczepańskiego, jest działaniem, którego wpływ musi się odnosić do przyszłości.

Czesław Banach pisze, że kultura pedagogiczna kreuje poniekąd prawo oświatowe, jest nie tylko związana z tradycją, ale także tworzy nowe zasady postępowania. Jego ujęcie jest niejako uzupełnieniem stanowiska J. Szczepańskiego. Kultura pedagogiczna w szkole, zdaniem Cz. Banacha, może się przejawiać w wielu układach:

nauczyciel – uczeń, nauczyciel – rodzice (środowisko), nauczyciel – zespół pedagogiczny, nauczyciel – dyrektor i nadzór pedagogiczny, nauczyciel – organizacje społeczne i instytucje państwowe, nauczyciel – własna rodzina¹⁹.

Autor podkreśla jednocześnie, że w każdej z tych relacji nauczyciel jest zarówno dawcą, jak i biorcą. Definiując kulturę pedagogiczną, Cz. Banach zaznacza, że powinna ona „ułatwiać relacje i emocjonalne współżycie. Jej elementem jest jawny w życiu szkoły, rzetelny system informacji i oceny zjawisk”²⁰. Badacz wskazuje, że kultura pedagogiczna jest ważna w systemie edukacji, w którym szczególną uwagę kładzie się na wolność, różnorodność, podmiotowość, pluralizm, indywidualność itp. Pisze także, że szkoła powinna dbać o to, aby na regulację stosunków interpersonalnych wpływały właśnie normy z zakresu kultury pedagogicznej, a nie nakazy prawne, administracyjne oraz działania i środki represyjne. Podkreśla niejednokrotnie w swoich tekstach, że to właśnie szkoła powinna nie tylko uczyć o zjawiskach i procesach zachodzących w realnym świecie, ale także przygotowywać swoich uczniów do wartościowego życia, a to może czynić tylko wtedy, gdy poziom jej kultury pedagogicznej będzie wysoki. Cz. Banach twierdzi, że do kultury pedagogicznej możemy zaliczyć kreowanie prawa oświatowego i posługiwanie się nim właśnie w życiu szkolnym, w szkole. Jego zdaniem:

Szkolnictwo jest terenem nieustających procesów organizacji pracy zbiorowej i indywidualnej, motywowania, stymulowania, kierowania, decydowania i oceniania. (...) Bez nich trudno byłoby uczynić szkołę organizacją i systemem społecznym przygotowującym młodzież do pełnego życia, zaspokajania wielu ich potrzeb oraz wielostronnej aktywności młodzieży i samych nauczycieli²¹.

Podkreśla również, że istotnym elementem kultury pedagogicznej jest umiejętność postrzegania, formułowania, przewidywania sytuacji konfliktowych w różnych układach społecznych, a więc w tym także w szkole.

¹⁹ Por. Cz. Banach, *Kultura pedagogiczna – składową częścią...*, s. 268.

²⁰ Tamże, s. 269.

²¹ Tamże, s. 268.

Według Cz. Banacha to właśnie w szkole, jako systemie społecznym, kultura pedagogiczna spełnia bardzo ważną funkcję, jest niezbędnym czynnikiem realizacji celów i rozwoju. Píše, że kultura pedagogiczna w szkołach związana jest z systemem wartości i sposobami zachowania wyznaczającymi uważane za właściwe sposoby postępowania, z zasadami naukowymi, z pedagogiczno-psychologiczną teorią i organizacją pracy, z wysokim poziomem stosunków międzyludzkich, rozwojem intelektualnym i moralnym, z wartościami kulturowymi, takimi jak: współzycie społeczne, informacja, byt materialny, osobowość, wartości duchowe, ze sposobem kreowania prawa oświatowego i jego rolą w życiu szkolnym, ze stymulowaniem nowatorstwa pedagogicznego itp. Kultura pedagogiczna tworzona jest tutaj przez tradycyjne i nowe normy i zasady postępowania. To właśnie w szkole kultura pedagogiczna ma tak ważne znaczenie, gdyż „(...) służy torowaniu drogi aktywności społecznej dzieci, młodzieży i środowiska, utrwalaniu równości praw i obowiązków, wyrabianiu umiejętności współzycia w zróżnicowanych społecznościach”²².

Włodzimierz Prokopiuk, poddając analizie kulturę pedagogiczną szkoły, wyróżnia trzy jej typy. Pierwszy typ – imperatywno-transmisyjny – występuje wtedy, kiedy najważniejszym celem procesu dydaktycznego jest przekazywanie wiedzy, czyli kiedy dominuje podejście kognitywne. Taka kultura pedagogiczna szkoły związana jest z narzucaniem z góry celów wychowawczych, ustawianiem ich poza nauczycielem i uczniem, z przede wszystkim behawioralnymi metodami oddziaływań, z przedmiotowym traktowaniem uczniów. Drugi typ – socjohumanistyczny – w którym główną wartością jest myślenie, kształtowanie niepowtarzalnej osobowości wychowanków, którzy w przyszłości będą zdolni do samodzielnego zdobywania wiedzy. Kultura pedagogiczna jest tutaj związana z refleksyjnością nauczycieli, z podmiotowym traktowaniem uczniów, z emancypacyjnym stylem kierowania szkołą, z „atmosferą dobrostanu emocjonalnego”. Trzeci – sytuacyjno-zależny typ kultury pedagogicznej szkoły często występuje w szkolnictwie. Autor píše, że w tym wypadku podejście humanistyczne przeplata się z autorytarnym. Zwraca jednak uwagę na to, że wtedy przypadkach cierpi „tolerancyjność systemu dydaktyczno-wychowawczego, jego związki z dziedzictwem kulturowym i zasada zachowania ciągłości oddziaływań na uczniów”²³.

Nie sposób mówić o kulturze pedagogicznej i jej związkach z wychowaniem i kształceniem, nie wspominając przy tym o **kulturze pedagogicznej nauczycieli**. Przecież to właśnie nauczyciel jest „wartością, celem i narzędziem polityki edukacyjnej”²⁴, jest to osoba ucząca wartości, wprowadzająca młode pokolenie w świat. W tym wypadku związki kultury pedagogicznej z procesem kształcenia i z wychowaniem należy rozpatrywać z dwóch stron. Po pierwsze, warto się zastanowić, jak kultura pedagogiczna nauczycieli wpływa na procesy kształcenia i wychowania, po drugie, jak proces kształcenia (głównie chodzi tutaj o kształcenie nauczycieli) wpływa na kulturę pedagogiczną nauczycieli.

²² Cz. Banach, *Problemy kultury pedagogicznej i etyki zawodowej w opinii nauczycieli*, „Nowa Szkoła” 1988, nr 9, s. 503.

²³ W. Prokopiuk, *Kultura pedagogiczna...*, s. 353.

²⁴ Cz. Banach, *Etyka i kultura pedagogiczna nauczyciela i szkoły*, „Edukacja” 2000, nr 2, s. 7.

Na temat kultury pedagogicznej nauczycieli pisał W. Pomykało. Według niego

kultura pedagogiczna to zespół najogólniejszych reguł stosowanych przez ludzi zajmujących się organizowaniem i kierowaniem procesem kształcenia, wychowania i opieką, dotyczący ich wzajemnych stosunków z innymi ludźmi, w trakcie dokonywania celowych zmian sposobu wiedzy i umiejętności kształconych oraz ich cech osobowościowych. Występuje ona, gdy podczas realizacji tych celów nauczyciele i wychowawcy oraz osoby inspirujące i kierujące kształceniem, wychowaniem i opieką kierują się zasadą szacunku i poszanowania człowieka dla człowieka, wykazują rzeczywistą troskę o godność jednostki ludzkiej, szanują jej prawo do wyboru poglądów i orientacji w ramach wielu możliwych ich alternatyw, ale tylko takich, które nie stanowią zagrożenia dla innych jednostek ludzkich, dla podstawowych interesów społeczeństwa, w którym żyje dana jednostka, i globalnych interesów ludzkości²⁵.

Jest to, moim zdaniem, bardzo trafne określenie kultury pedagogicznej nauczyciela. Autor szeroko pojmuje tutaj wychowanie i kształcenie. Zwraca uwagę na reguły, jakimi powinny się kierować jednostki zajmujące się tymi procesami. Pomimo że jego definicja powstała kilkanaście lat temu, to nadal jest ona aktualna i w pełni wpisuje się we współczesną sytuację szkolnictwa, jest zgodna ze współczesnymi podejściami do kształcenia i wychowania, zaakcentowane są tutaj bowiem takie wartości, jak szacunek i godność, zwrócona jest uwaga na konieczność zapewnienia odpowiednich warunków do rozwoju wychowanka. W taki sposób pojmowana kultura pedagogiczna nauczyciela nie zostawia miejsca na poniżanie, wykorzystywanie, dyskwalifikowanie uczniów ani też na stosowanie manipulacji. Autor twierdzi ponadto, że kultura pedagogiczna nauczycieli jest nierozzerwalnie związana z taktem pedagogicznym, który rozumie, powołując się na W. Okonia, jako umiejętność odpowiedniego, opanowanego, nacechowanego szacunkiem stosunku nauczyciela do uczniów, podnosząca autorytet wychowawcy, zwiększająca jego wpływ na wychowanków i pozwalająca niejednokrotnie na uniknięcie konfliktów.

W. Pomykało wyróżnia trzy modele rozwiązań we wzajemnych stosunkach nauczyciela z uczniem. Model autorytarny polega na przedmiotowym traktowaniu ucznia, w procesie kształcenia nie przewiduje się aktywności ucznia, nauczyciel narzuca mu poglądy, stosuje reżim, wymaga bezwzględnego posłuszeństwa i podporządkowania, powiększa się tutaj dystans pomiędzy nauczycielem a uczniem. W drugim modelu – liberalnym – następuje zanik kierowniczej, inspirującej roli nauczyciela, a w procesie kształcenia i wychowania dominują czynniki spontaniczne nad planowanymi, mamy tutaj niemożliwy do przewidzenia bieg wydarzeń z niekontrolowaną przez nauczyciela sytuacją wychowawczą. Może to prowadzić do wielu negatywnych skutków, takich chociażby jak brutalizacja stosunków między uczniami. Stosowanie tego modelu może prowadzić do obniżania poziomu nauczania. Trzecim modelem jest model demokratyczny, jedyny model, w którym można stosować „rzeczywistą, rozwiniętą kulturę pedagogiczną”. To w tym modelu nauczyciel

buduje swój autorytet na podstawie swoich kompetencji przedmiotowych, pedagogicznych, społeczno-politycznych i filozoficznych ogólnej kultury oraz swoich umiejętności

²⁵ W. Pomykało, *Kultura pedagogiczna nauczyciela w jego stosunkach z uczniem i wychowaniem (I)*, „Oświata i Wychowanie” 1987, nr 20, s. 2.

wpływania w znacznym stopniu w sposób niezauważalny na rozwój wyższych rodzajów aspiracji dzieci i młodzieży, imponuje im zarówno wiedzą i umiejętnościami przedmiotowymi, jak też umiejętnością reagowania na różnego rodzaju sytuacje powstające w klasie szkolnej, w ogólniejszej społeczności szkolnej, w kontaktach z rodzicami oraz w stosunkach z innymi nauczycielami²⁶.

Wysoką kulturą pedagogiczną muszą zatem odznaczać się nauczyciele realizujący model demokratyczny, ale tacy wychowawcy muszą między innymi umieć współpracować z uczniami, umieć słuchać, starać się w każdym z nich znaleźć coś dobrego, wartościowego, służyć im pomocą, a co za tym idzie – muszą mieć wysokie kompetencje przedmiotowe, umiejętności ogólnopedagogiczne i sztukę dydaktyczną.

Kultura pedagogiczna nauczycieli, zdaniem Cz. Banacha, jest związana z teorią organizacji pracy, określonym poziomem stosunków międzyludzkich, stanem rozwoju intelektualnego, moralnego, z dążnością do rozwoju zawodowego nauczycieli. Do tej kultury, jego zdaniem, należy zaliczyć: „sposób kreowania i przyswajania prawa oświatowego, jego rolę w życiu szkoły, w motywowaniu i organizowaniu oraz ocenie rezultatów pracy dydaktyczno-wychowawczej, a także w stymulowaniu nowatorstwa pedagogicznego”²⁷. Autor ten wskazuje, o czym już była mowa w pierwszej części tekstu, na układy (relacje) nauczyciela, w których przejawia się jego kultura pedagogiczna. Nauczyciel wchodzi w relację zarówno z uczniami, rodzicami i środowiskiem lokalnym, radą pedagogiczną, dyrektorem szkoły i pedagogicznym nadzorem zewnętrznym, instytucjami edukacji nauczycielskiej, organizacjami społecznymi samorządowymi, państwowymi jak i wreszcie z własną rodziną. Cz. Banach podkreśla również, że w tych relacjach nauczyciel zawsze jest zarówno biorcą, jak i dawcą. Podobnie jak W. Pomykało, także i Cz. Banach wskazuje pewne wartości i postawy związane z kulturą pedagogiczną nauczycieli, takie jak: humanizm wychowawczy, optymizm pedagogiczny, sprawiedliwość, prawość, podmiotowość, dyskrecja, odpowiedzialność, solidarność zespołowa, działanie zespołowe, integracja społeczna i takt pedagogiczny oraz wagę komunikacji interpersonalnej w kulturze pedagogicznej nauczyciela. Przytacza on również zestaw cech wzoru osobowego nauczyciela, związanego z kulturą pedagogiczną. Należą do nich między innymi: umiejętność kontaktu z wychowankami, poszanowanie godności osobistej drugiego człowieka, podmiotowy stosunek do wychowanków, sprawiedliwość, optymizm pedagogiczny, wymagalność i dyscyplina, demokratyczny styl kierowania, niezawodność, umiejętność organizacji pracy, tolerancja, kultura osobista, poczucie humoru. Cz. Banach przedstawia, co jest godne uznania, płaszczyzny i działania nauczyciela, w których przejawia się kultura pedagogiczna. Są nimi: 1) diagnoza – działania nauczyciela w tej płaszczyźnie to analiza zachowania wychowanków i ocena, 2) projektowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej i zajęć pozalekcyjnych, 3) ocena własnych i zbiorowych działań w analizie przyczyn i skutków niepowodzeń, 4) rozwój samorządności, demokracji życia szkolnego, stosowanie metod i środków oddziaływania, kształtowanie podmiotowych stosunków w uczniach, 5) kształtowanie stosunków między-

²⁶ Tamże, s. 3–4.

²⁷ Cz. Banach, *Etyka i kultura pedagogiczna nauczyciela*. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 1, A–F, Wydawnictwo Akademickie „Zak”, Warszawa 2003, s. 1073.

ludzkich, które zapewniają poczucie bezpieczeństwa wychowankom, a samemu nauczycielowi rozwój własnych predyspozycji i talentu pedagogicznego²⁸. Ważnym elementem kultury pedagogicznej nauczyciela jest jego kultura osobista, która ma ogromny wpływ na wychowanków. Aby móc oddziaływać na uczniów, motywować ich do działania, nauczyciele muszą ponadto mieć wiedzę zarówno o wychowaniu, człowieku, jego rozwoju, mechanizmach poznawania i rozwiązywania konfliktów, o życiu społecznym, jak i o samym wychowanku. Są to nieodłączne składniki kultury pedagogicznej nauczyciela. Wychowawca cechujący się wysokim poziomem tej kultury posiada również wysokie kwalifikacje metodyczne i merytoryczne, cechuje się postawą otwartą, życzliwą, twórczym stosunkiem do rzeczywistości, podmiotowością. Zapewne prawdą jest, że nauczycielom z wysokim poziomem kultury pedagogicznej „towarzyszyć powinna nieustająco myśl o tym, że uczestniczy on w ważnym procesie kształcenia przyszłych losów wychowanków, a przez nich w wyznaczaniu realności naszych zbiorowych zamierzeń”²⁹.

Na poziom kultury pedagogicznej nauczycieli ma wpływ proces ich kształcenia. Im lepiej, bardziej kompleksowo, przygotowany do pracy nauczyciel, tym wyższy jego poziom kultury pedagogicznej. Ważne jest, aby w toku kształcenia nauczyciel mógł nabyć nie tylko kompetencji przedmiotowych, ale także ogólnopedagogicznych z zakresu psychologii, nauk społecznych, politycznych, filozofii, mógł nabyć wiedzy z zakresu podstaw medycyny, pedagogiki (w tym dydaktyki), psychologii, socjologii, filozofii, prawa itd. System kształcenia nauczycieli powinien być zatem tak dobrany, dopracowany, aby kształtować w nich umiejętność przekazywania wiedzy, rozwijać motywacje do ciągłego podnoszenia swoich kwalifikacji, do brania aktywnego udziału w szkoleniach, studiach podyplomowych, konferencjach, seminariach, warsztatach, gdyż tylko wtedy poziom kultury pedagogicznej nauczyciela będzie wysoki, powinien umożliwić nauczycielowi poznanie możliwości stosowania zdobytej wiedzy w praktyce (co nie zawsze jest realizowane) i powinien sprawdzać umiejętności praktyczne nauczyciela, a nie jedynie jego pamięciową wiedzę, powinien przygotować go do słusznego reagowania w różnych sytuacjach dydaktycznych, wychowawczych oraz przygotować go do znajdowania odpowiedzi na trudne pytania, a niekiedy także stawiania sobie takich pytań, zachęcić do podejmowania wyzwań dydaktycznych i wychowawczych. Tylko taki system kształcenia nauczycieli sprzyja rozkwitowi kultury pedagogicznej nauczycieli. Ponadto w czasie studiów pedagogicznych u przyszłych nauczycieli, wychowawców powinny być rozwijane cechy zgodne ze wzorcem osobowym nauczyciela.

Prokopiuk podaje za Kwiatkowską, że kształcenie przyszłych nauczycieli ma na celu „zapoczątkować proces «stawania się» nauczycielem, umożliwienie studentom uczenia się, jak dobrze «używać» siebie (swej osobowości)”³⁰. W ten sposób będzie rozwijana kultura pedagogiczna nowego pokolenia nauczycieli, co jest szczególnie ważne, gdyż jak wiadomo, kultura pedagogiczna nauczyciela wpływa na proces kształcenia i wychowania, ale nie można by było o niej mówić, gdyby wcześniej

²⁸ Por. Cz. Banach, *Problemy kultury...*, s. 505.

²⁹ Tamże, s. 507.

³⁰ W. Prokopiuk, *Kultura pedagogiczna...*, s. 354.

proces kształcenia nauczycieli nie wpłynął na jej odpowiedni poziom u danego nauczyciela.

Na proces kształcenia i proces wychowania najmłodszego pokolenia ma duży wpływ poziom **kultury pedagogicznej rodziców**. Przez pojęcie kultura pedagogiczna rodziców możemy rozumieć całokształt ich postępowania wobec dziecka, organizację życia w rodzinie, panującą tam atmosferę (Grochociński). Na poziom kultury pedagogicznej rodziców składają się między innymi: uświadomienie sobie przez nich własnej roli wychowawczej, poczucie odpowiedzialności za swoje potomstwo, za prawidłowy jego rozwój zarówno fizyczny, psychiczny, emocjonalny, moralny; wiedza o dziecku i jego potrzebach, poglądy rodziców na temat wychowania, charakter stosunków wychowawczych w rodzinie, znajomość celów wychowania uznawanych przez ogół społeczeństwa, znajomość cech, jakimi powinien się odznaczać wychowawca, znajomość trudności i zagrożeń rozwojowych, stosunek rodziców do nauki szkolnej ich dzieci, rodzaje stosowanych metod wychowawczych, umiejętność oddziaływania wychowawczego na swoje dzieci, relacja pedagogiczna rodziców do dziecka, uznanie swojej potrzeby nabywania wiedzy i doskonalenia umiejętności pedagogicznych.

Poziom kultury pedagogicznej rodziców uwarunkowany jest, między innymi, środowiskiem zamieszkania, wiekiem rodziców, ich płcią, typem społeczno-zawodowym rodziny, jej strukturą, pochodzeniem społecznym, wykształceniem rodziców, warunkami materialnymi, liczbą członków w rodzinie, pracą zawodową matek. Poziom kultury pedagogicznej rodziców wpływa nie tylko na wychowanie w domu rodzinnym, ale także na proces ich kształcenia i wychowania w szkole. Zdaniem S. Kawuli niski poziom kultury pedagogicznej rodziców skutkuje niskim poziomem osiągnięć szkolnych ich dzieci co w dalszej perspektywie może prowadzić do trudniejszego startu życiowego i edukacyjnego, obojętną lub wręcz negatywną postawą wobec szkoły i co za tym idzie – gorszą motywacją do kształcenia, niskimi aspiracjami kształceniowymi i wyborem zawodu o niskim prestiżu społecznym, co skutkuje mniejszymi szansami powodzenia życiowego, zagrożeniem dewiacjami społecznymi, gorszą sytuacją społeczną. Wysoki poziom kultury pedagogicznej rodziców warunkuje wysoki poziom osiągnięć szkolnych ich dzieci i tym samym łatwiejszy start życiowy i edukacyjny, wysokie aspiracje kształceniowe i w konsekwencji prowadzi do wszechstronnego rozwoju osobowości, wyboru zawodu o wysokim prestiżu społecznym i co jest z tym związane większą szansą powodzenia życiowego, odpornością na dewiacje, korzystną sytuacją społeczną³¹.

Mając na uwadze perspektywy rozwojowe dzieci, których rodzice cechują się wysokim poziomem kultury pedagogicznej, wydaje się zasadne kładzenie nacisku na kształtowanie tej kultury właśnie wśród tej grupy społecznej, wśród obecnych bądź też przyszłych rodziców. Można to robić – powołuję się tutaj na słowa M. Winiarskiego – chociażby przez: poszerzanie zakresu wiedzy na temat rozwoju psychospołecznego i wiedzy dotyczącej procesów kształcenia i wychowania, wiedzy związanej z funkcjonowaniem instytucji edukacyjnych z ich specyfiką, z wpływem czynników

³¹ Por. S. Kawula, *Kultura pedagogiczna rodziców...*, s. 355.

zewnątrznych na ich pracę; przez kształtowanie umiejętności pedagogicznych związanych z organizowaniem środowiska wychowawczego, stymulowaniem tych rodzajów aktywności, które są pożądane w wychowaniu; przez kształtowanie pozytywnych nastawień do innych ludzi, w tym także dzieci, do celów, zadań edukacyjnych i wychowawczych oraz podejmowanie pełnej odpowiedzialności za wychowanie i opiekę, kształtowanie odpowiedniej atmosfery wychowawczej sprzyjającej podejmowaniu zadań w dziedzinie edukacji, opieki i harmonizowania poczynań opiekuńczo-wychowawczych rodziny i szkoły³².

Analizowanie przejawów kultury pedagogicznej w procesach kształcenia i wychowania (zarówno przez ogląd literatury przedmiotu, jak i ogląd wyników badań empirycznych prowadzonych przede wszystkim na terenie szkół) może być sposobem na wzbogacenie znaczeniowe tego podstawowego zjawiska i pojęcia z zakresu pedagogiki ogólnej.

³² Por. S. Kawula, *Kultura pedagogiczna...*, s. 975–976.